

A jog szociálpszichológiája – A hiányzó láncszem (recenzió)

2015-ben jelent meg Hunyady György és Berkics Mihály szerkesztésében *A jog szociálpszichológiája: A hiányzó láncszem* című tanulmánykötet,¹ amely a jogtudomány és az emberi viselkedést kutató tudományok (mint a pszichológia, szociálpszichológia, neuropszichológia) izgalmas kapcsolódási pontjait járja körül. A köztölt tanulmányok pszichológus, szociálpszichológus szerzői az ELTE Pszichológiai Doktori Iskola egyik műhelyének tagjai. Az iskola több kurzust is szervezett a jogi közfelfogás és a közjogi attitűdök kutatása köré, illetve a hallgatók kiválasztásában is szerepet játszott, hogy jogi tanulmányokat végzett hallgatók minél nagyobb létszámban felvételt nyerjenek. Az említett tudományok közötti kapcsolódási pontok meghatározásában az ELTE jogi karával folytatott konzultációk, műhelybeszélgetések is segítséget nyújtottak a kutatók számára.

A kötetben feltárt összefüggések bizonyítják, hogy a jogtudomány és az emberi viselkedést kutató tudományok összekapcsolása számos előnnyel jár. Lehetőséget ad a társadalom joggal kapcsolatos egyéni értékelő viszonyulásának, attitűdjének mérésére, vagy segítséget nyújthat a büntetőeljárás egyes eszközeinek, például a poligráfós vizsgálat vagy a pszichológus szakértők közreműködésének szabályozásához, az ezekkel kapcsolatos problémák feltárásához. Figyelemre méltó, hogy milyen nagymértékben járulhat hozzá e területek összefonódása a jog mint társadalmi gyakorlat fejlődéséhez, a jogi eljárások hatékonyságának növeléséhez. A pszichológia a joggal kapcsolatos egyéni gondolkodást vizsgálja, míg a szociológia a jogrendszert mint egészet állítja a középpontba. A jog és a pszichológia gyümölcsöző összekapcsolásával nemcsak az deríthető ki, hogy a jogászok miként hasznosítják a pszichológia által elért eredményeket és bevett gyakorlataikat milyen módon kellene megváltoztatni, de az is, hogy milyen motivációk milyen cselekvésekre indítják a bírót, esetleg a laikusokat az egyes eljárásokban. Ez utóbbi jelentőségét az adja, hogy a pszichológia bölcsességével kiküszöbölhetőek az elfogultsághoz hasonló negatív hatások, így a reflektálatlan tudati mechanizmusok szerepe a döntéshozatal során lecsökkenthető a szükséges mértékre. Az „embertudományokat” a jog felé közelítve olyan alapvető kérdésekre kaphatunk választ, hogy miért van szükség a jogra, mikor érik meg bennünk a jogtudatosság, vagy hogy hogyan gondolkodunk az egyes jogszabályokról. A jogkövetéssel kapcsolatos pszichológiai motívumok empirikus vizsgálatokkal kiválóan mérhetőek, az érzékeny kérdésekről (mint például a halálbüntetés) alkotott vélemények lélektani háttere is kideríthető.

* Dr. Gáabri Angéla PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogbölcseleti és Jogszociológiai Tanszék, gabriang@debrecen.birosag.hu.

¹ Hunyady György–Berkics Mihály (szerk.): *A jog szociálpszichológiája – A hiányzó láncszem*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015.

1. A jogtudomány és a (szociál)pszichológia kapcsolatának háttere

A tudományközi együttműködés kezdete a 20. század elejére tehető. Hugo Münsterberg német származású amerikai pszichológus már 1908-ban, a tanúvallomások lélektanáról szóló, „A tanúk padján” című kötetében felvázolta a jog és a pszichológia több kapcsolódási pontját. A jog és a szociológia szintén az Amerikai Egyesült Államokban került legkorábban kapcsolatba, hiszen az attitűdök mérése az amerikai szociálpszichológusok korai sikerének tekinthető. Az ígéretesnek tűnő kezdetek után azonban a jog és pszichológia mint kutatási terület hosszú időre eltűnt a pszichológia tudományából. A helyzet érdekes módon éppen a szociálpszichológia válságával változott: az 1970-es évektől figyelhető meg a jog és a pszichológia intézményesülő, illetve nemzetközivé váló összekapcsolódása, melyek hatalmas előrelépést jelentettek. Az európai szociálpszichológia csak ez idő tájt vágott bele a szociális reprezentációk vizsgálatába, melynek második korszaka a társadalmi identitás elmélete volt. A társadalom összképébe rendeződő csoportközi viszonyoknak újabb szociálpszichológiai elméletei is megjelentek, mint a szociális dominanciaelmélet, illetve a rendszerigazolás-elmélet. Így a szociálpszichológia szakirodalmában egyre gyakrabban bukkant fel a legitimáció problémája, azaz hogy a társadalom egyes csoportjai mennyire fogadják el a *status quót*. Napjainkban már a személyek és a csoportok közötti viszonyok kísérleti vizsgálata is megvalósul. Egyre több kérdőíves felvételre, interjúra, összehasonlító vizsgálatra, értékelő kutatásra kerül sor. Ilyen például az előítéletesség, azaz a morális megítélés értékszemponjtjának vizsgálata, melynek híres eszköze az IAT-teszt (Rejtett Asszociációs Teszt). Ez utóbbival a recenzált kötetben szereplő tanulmányok nem foglalkoznak bővebben, pedig nagy-szerű példája a modern tudományos eszközök kísérleti alkalmazásának, melyet az Egyesült Államokban a jogi folyamatokra is használnak.²

Átfogó, részletes áttekintés a jog és pszichológia fejlődéséről először 1992-ben született Európában, de azóta már számos tudományos munka gazdagítja a témát. Annak ellenére, hogy a nemzetközi szakirodalom viszonylag régóta foglalkozik a jog és a pszichológia közötti kapcsolódási pontok feltárásával, Magyarországon csak néhány éve irányul fokozottabb figyelem a témára. Hazánkban így e határtudományi terület feltérképezése újdonságnak számít, éppen ezért vitathatatlan a recenzált tanulmánykötet témafelvetésének tudományos jelentősége. Ezen túlmenően a kötet, különösen a közjogi kérdéseket boncolgató több tanulmány aktualitását az is megalapozza, hogy nem sokkal az Alaptörvény elfogadását követően született.

² E körben komoly kutatások folytak a színes bőrű férfi vádlottak és az elítélő bírói döntések viszonyával kapcsolatban, melyek megállapították, hogy amikor a bírák tudatában vannak annak a szükségletnek, hogy kontrollálják a rejtett faji előítéleteik befolyására adott válaszaikat, és motiváltak, hogy elnyomják ezen előítéleteket, képesek is rá. Az erről szóló tanulmányok gyűjteményét lásd LEVINSON, Justin D.–SMITH, Robert J.: *Implicit Racial Bias across the Law*. Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

2. Tartalmi áttekintés

A kötet három részre tagolódik: elsőként az interdiszciplináris szakirodalom, majd a jogi ismeret, ítéletalkotás és közéleti aktivitás, végül a rendszerattitűdök témakörében közöl tanulmányokat.

Hunyady György már az első részben rávilágít arra, hogy mennyire fontos lenne a szóban forgó tudományok művelői részéről a nyitottság az újra, ugyanis a fejlődés érdekében nemcsak az amerikai nézőpontra van szükség, hanem hazai munkákra is. Pósch Krisztián a jog és pszichológia nemzetközi szakirodalmának kimerítő ismertetése mellett részletes áttekintést ad a különböző kapcsolódási pontokról is, mint például a törvényszéki pszichológia, kriminálpszichológia, a rendőrség pszichológiája és a jogszociológia. Pinczés Pressing Zsuzsannától és Fülöp Mártától a morális fejlődés és a jogi szocializáció témakörén belül a gyermekkor és a jog összefüggései empirikus vizsgálatának eredményeiről olvashatunk. A tanulmány kitér a fejlődés egyes lépcsőfokain meglévő jogtudatosságra és jogi attitűdökre is. Utóbbiak ismertetése nemcsak jogász nézőpontból kifejezetten érdekes megközelítés, de a jogot tudatosan alkalmazó állampolgárok nevelése szempontjából bárki számára hasznosítható tudást nyújt. A szerzők eligazítják az olvasót az egyes fogalmakat illetően, így például magyarázatot adnak arra, hogyan alakul ki az egyének fejlett jogtudata, illetve hogy miként válnak képessé eldönteni, hogy a társadalmi szabályok helyesek vagy helytelenek. A *jogismeret* fogalma alatt egy adott ország vagy közösség jogszabályokkal, jogi folyamatokkal, a jogalkalmazók szerepével, az állampolgári jogokkal és kötelezettségekkel kapcsolatos tudását értik. A *jogi attitűd* viszont már az említett jogok és intézmények értékelése, valamint a jogkövető, illetve jogsértő magatartáshoz való viszonyulás, mely központi szerepet játszik a jogi viselkedés kialakulása során. A *jogtudat* pedig az a tényező, mely kapcsolatot teremt a jog és az általa előírt viselkedés között, az egyén saját nézőpontjainak, jogi attitűdjeinek, saját jogosultság-tudatának az összessége.

A második rész tanulmányai foglalkoznak a mai magyar társadalom jogismertével. E tanulmányok segítenek megismerni hazánk (nagykorú) állampolgárainak vélekedését a jogról, illetve betekintést nyújtanak közéleti aktivitásukba. Berkics Mihály a joggal kapcsolatos közvélekedésben megnyilvánuló ellentmondásokat dilemmák felvetésével vizsgálja, mely hatékony megoldást jelent a következetlenségek feloldása terén. Érdekes lehetett az utca emberét megkérdezni arról, hogy amennyiben egy szorgalmas, tehetséges diák véletlenül éppen az érettségi vizsgán nyújtana gyengébb teljesítményt, tanárként hogyan osztályozná feleletét. Ugyanígy bíróként egy súlyos eljárási szabálytalanság esetén futni hagyná-e a vádlottakat, vagy igazságérzetének megfelelő ítéletet hozna? A kérdésekre adott válaszok értékelése nyomán fény derült arra, hogy amennyiben formális szabályok betartása kerül szembe az igazságérzettel, a válaszadók igen megosztottak a megoldást illetően, valamint végzettség szerint (diplomás vagy sem) még differenciáltabb kép rajzolódik ki. A legmeglepőbb tanulság az, hogy még a jogászok között is volt, aki hajlandó lett volna bíróként eltussolni az eljárási szabálytalanságot, hogy elítélhesse a bűnös vádlottakat. Az írás részletesen foglalkozik a jog legitimitásával is. Itt a vizsgálat alapján azt a megnyugtató következtetést lehet levonni, hogy hazánkban a

demokratikus értékek és alapjogok támogatottsága igen magas. A szerző vizsgálja a vélemények lakóhely, iskolázottság és pártpreferencia mentén való megoszlását, illetve a fennálló jogrendszerbe vetett bizalmat, az eljárások igazságosságába vetett hitet is. Az utóbbi kérdéskörben közreadott kutatási eredmények kevésbé megnyugtató képet mutatnak.

Hasonló, aktuális témákat dolgoznak fel Krekó Péter, Kende Anna, Máriási Dóra, Kende Judit, Bolyky Dániel és Mohácsi Ágnes tanulmányai is. Foglalkoznak a közvélemény alkotmányozáshoz való viszonyával és a mai magyar társadalom hajléktalankérdéshez kapcsolódó attitűdjeivel, valamint bemutatják a társadalmi és politikai aktivizmus interjúkra épülő empirikus kutatását és a kollektív cselekvés szociálpszichológiáját is.

A rendszerattitűdöket vizsgáló harmadik rész tanulmányai körében részletesen olvashatunk a köztudatban meglévő demokráciakövetelményekről és a legitimitációs háttérrel. Ezzel kapcsolatban megállapítást nyer, hogy a rendszerkritikát és rendszerigazolást tekintve ambivalens közfelfogás mellett jelen van a köztudatban a demokrácia igénye is. Az ellentmondást abban találhatjuk, hogy ugyan sokan elhárítják a társadalomkritikát, mégis morális fenntartásokkal teli kritikával illetik a fennálló társadalmi hierarchiát. Emellett azonban a rendszerigazolás is megfigyelhető, vannak pozitív várakozások, de a rendszerkritika és a demokráciába vetett hit erősebb, s ez ambivalens jelleget kölcsönöz a közfelfogásnak. Az igazságosságról és a rendszer megítélésének elméleteiről szóló tanulmány az eddigi kutatásokat is összeveti, emellett két saját kutatásról számol be 2011-ből és 2013-ból. E kutatásokból a rendszerigazolásra, igazságosságba vetett hitre, cinizmusra, elégedetlenségre és a közintézményekbe vetett bizalomra vonatkozóan derülnek ki adatok. A mintákat mindkét év vonatkozásában pártszimpátia szerinti megoszlásban is vizsgálták, mely külön érdekes a pártot nem választók egyre magasabb száma miatt.

A kötet végén Hadarics Márton és Krekó Péter tanulmányai tágítják a látókört a nyugat- és kelet-európai polgárok politikai intézményrendszerbe vetett bizalmát, illetve a jóléti szolgáltatásokkal kapcsolatos attitűdjeit illetően. Utóbbi kutatások a társadalmi preferenciák közötti különbségek okaira is rávilágítanak. Az állammal szembeni elvárások például változhatnak az önérdék, önzetlenség, empátia, altruizmus, igazságosság, ideológia, vagy például a sztereotípiák mint társadalmi vélekedés erősebb vagy gyengébb jelenléte alapján. A politikai folyamatok szociológiai vizsgálata révén megállapítható, hogy régiókban a történelmi tapasztalatok, a „szocialista örökség” máig kihat az állami felelősségvállalással kapcsolatos nézetekre. A volt szocialista államokban ugyanis a gazdasági egalitarizmus jóval mélyebben hatja át a közgondolkodást, mint Nyugat-Európában, így a jövedelmi egyenlőség iránti igény nagyban befolyásolja az állami szolgáltatásokról, támogatásokról alkotott véleményt. A kötet e zárófejezetei sokkal inkább a politikai szociológia főbb kérdéseit kutatják, mintsem a jog és pszichológia szűkebb értelemben vett határterületeit.

A tanulmánykötetben szereplő elemzési módszerek épp olyan sokszínűek, mint a feldolgozott irodalom és témakörök. A forrásokat a szerzők az ún. Harvard-módszerrel, mondatközi zárójelben, illetve a tanulmányok végén szereplő irodalomjegyzékekben ismertetik. A főszerzőben történő jegyzetelés idő- és helykímélő, segítheti az átláthatóságot, azonban olvasói szempontból néhol kevésbé előnyös, a zárójel

betétek ugyanis sok esetben gátolják a folyamatos olvasást.³ Mindazonáltal a kötet színvonalát jelzi, hogy az adatokat rendkívül szakszerűen, a jogászszakma képviselőitől alapos figyelmet igénylően, a pszichológia területére jellemző módon használja fel. A kötet stílusa letisztult, átlátható, az illusztrációk, táblázatok könnyen érthetőek, a magyarázatok azonban néhol több kutatásmódszertani háttértudást feltételeznek, mint amivel a (pszichológiai kutatások szempontjából) laikus olvasó rendelkezik.⁴

3. Összegzés

A recenzált kötet ambiciózus címe arra utal, hogy a könyv mint egész azt a „hiánypótló láncszemet” kívánja megtestesíteni, amely a jog és pszichológia összekapcsolásához szükséges. A mű elolvasása után természetes módon merül fel a kérdés: be tudták-e váltani a szerzők ígéretüket? Az egyes tanulmányok által felvetett kérdések beleilleszthetők ebbe a koncepcióba, de önálló, hiánypótló megoldás a kötet és a cím által felvetett problémára nem születik. A munka inkább a jövőre szóló útmutatás, amely elindíthatja a pszichológus kutatókat, jogtudósokat a további kutatások felé. A kötet maga bizonyítja, hogy a tudományközi együttműködés legjobb módja a közös munka, így a különböző szakterületek képviselőinek közös vállalkozásai a jövőben még több hasznos eredménnyel gazdagíthatják a kötetben körvonalazott tárgykörökben kibontakozó kutatásokat.

A kötet tudományos jelentőségét mindez nem csorbítja. A jog szociálpszichológiájához rengeteg irodalmat gyűjt és rendszerez, a benne szereplő tanulmányok szakmai szempontból rendkívül értékesek, azok állításait alapos, többnyire empirikus kutatások támasztják alá. A tanulmányok széleskörűen felhasználják a már létező hazai, illetve nemzetközi szakirodalmat. A határterületek összekapcsolásáról, annak legújszerűbb formáiról a „Miként és hogyan közelít a szociálpszichológia a joghoz?” című írás ad remek áttekintést. A kötetet a szerkesztők az oktatásban való hasznosításra is ajánlják, és magam is úgy gondolom, hogy a mű erre a célra kiválóan alkalmas, tekintettel a rengeteg tapasztalati kutatásra, amelynek eredményei az oktató állításait alátámasztó példaként jól felhasználhatók. A pszichológiai ismereteket a legjobban a jogászképzésben lehetne hasznosítani.

Összességében elmondható, hogy a recenzált tanulmánykötet Magyarországon hiánypótló, értékes tudományos eredményeket közreadó munka, amely bővíti a jogászok látókörét, és mind a szociológiához, mind a pszichológiához való kapcsolódás révén számos olyan összefüggést vet fel, amellyel a jogi oktatás során nem vagy csak nagyon érintőlegesen találkozunk. A pszichológusok, szociológusok jogról alkotott képét és tudását talán kevésbé gazdagítja, de a kutatások módszertanát, metodikáját illetően számukra is hasznosítható ismeretanyagot nyújt.

³ Például: „A módszertani kritikák alapján létrehozott újabb módszerek, például Rest és munkatársai által kidolgozott Körüllíró kérdések tesztje (REST–NARVAEZ–BEBEAU–THOMA 1999), Gibbs, Basinger és Fuller (GIBBS–BASINGER–FULLER 1992) Sociomoral Reflection Measure (SRM és SRM-SF) tesztje (idézi GIBBS 2007) azonban szintén sokszor egymásnak ellentmondó eredményeket produkálnak.” HUNYADY–BERKICS: i. m., 80.

⁴ Például a 144–145. oldalon.